

KARMEN MEDICA¹

Orientalizem, okcidentalizem in postmoderna antropologija

Uvod

“Orientalizem” je bil v času vzpona postmoderne značilna kolonialistična znanost, namenjena obravnavanju kolonialnih ljudstev kot objektov in izoblikovanju napačnih in varljivih razlik med družbami.

Pomembno komponento postmoderne antropologije je predstavljalo zanimanje za moč in s tem povezano naraščajoče zanimanje za identifikacijo moči. To se je še najbolj manifestiralo v kolonialnih in postkolonialnih diskurzih ravno z razpravami o orientalizmu.

Sam koncept orientalizma v povezavi z diskurzom moči je uvedel Edward Said v svoji knjigi *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*.² Said napade Zahod (s tem izrazom, pisanim z veliko začetnico, so zaobjeta ne le geografska področja, ampak predvsem ekonomske in kapitalistične ideologije tistih, ki se identificirajo z modernimi, marketinškimi vrednotami zahoda), češ da je zato ustvaril koncept Vzhoda oz. Orienta, da bi lahko dominiral nad njim s trgovino, kolonializmom in drugimi oblikami izkoriščanja. Pravi, da Zahod nujno potrebuje Orient zato, da lahko definira sebe: tisto, kar ni Vzhod, je Zahod.

---

¹ Dr. Karmen Medica je predavateljica na *Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani in predavateljica na Fakulteti za humanistične študije v Kopru ter raziskovalka na Znanstveno-raziskovalnem središču PU. E-naslov: karmen.medica@guest.arnes.si.

² Said, 1996.

Osrednja ideja Saidove teorije o orientalizmu je, da znanje Zahoda o Vzhodu ne temelji na dejstvih in realnosti, ampak na različnih stereotipih o Orientu in orientalskih kulturah, prek katerih vidimo vzhodne družbe kot medsebojno bistveno enake in hkrati bistveno različne od zahodnih družb. Po Saidu se je moderni orientalistični diskurz začel oblikovati z začetkom evropske kolonizacije preostalega sveta, ko je Evropa prišla v stik z domnevno manj razvitimi družbami Vzhoda. Evropejci so vzhodne kulture razumeli kot eksotične in v duhu razsvetljenstva oblikovali znanost o Orientu in Orientalcih. Dojemanje lastne evropske kulture kot boljše in večvredne je skupaj z idejo močnejšega in naprednejšega imperija dalo temelje evropskim kolonialnim praksam, t. i. "civilizacijskim misijam".

Vendar je treba poudariti, da Said ni iznašel termina orientalizem. Že pred njim se je uporabljal za opisovanje najrazličnejših akademikov, ki so raziskovali, proučevali in predavali o Orientu. Danes se v akademskih vodah manj uporablja, ker gre za precej ohlapen pojem, ki je močno obremenjen z asociacijami na evropski kolonializem. Ustaljeni pomen besede se nanaša predvsem na orientalistiko, ki pomeni vedo o orientalskih jezikih in književnostih. Said je izraz uporabil za poimenovanje celotnega zahodnjaškega sloga imaginarnega ali dejanskega miselnega in emocionalnega obvladovanja Orienta in Orientalcev, ki se je razvil precej pred nastankom orientalistike, pri tem pa je uporabil končnico *-izem*, in s tem neizogibno dodana tudi negativna konotacija.³

V širšem teoretskem okviru Said definira orientalizem kot ideologijo, kot način mišljenja, ki temelji na ontološki in epistemološki distinkciji med Orientom in Okcidentom ter v ožjem konkretnem smislu kot izvajanje prevlade Zahoda nad Vzhodom. Orientalizem razume kot poseben slog oz. strukturo misli, kot oblikovanje

---

³ Said, 1996, 13.

posameznih posplošitev, prek katerih se reproducira globalna kulturna hegemonija.

Njegove ideje so bile na neki način pričakovane, saj so mnogi pisali o tem, kako so bile antropološke študije v času kolonializma (in še danes) neločljiv del neenakih odnosov med Zahodom in t. i. tretjim svetom. Said je implicitno kritičen do antropologije in obsoja antropološki orientalistični diskurz, čeprav je njegova kritika še bolj usmerjena predvsem na literate, filologe in arheologe.

Antropološka dediščina kolonializma

Antropologija (še najbolj socialna antropologija) se vse bolj specializira kot disciplina s svojim lastnim predmetom proučevanja. Ta predmet niso več t. i. "primitivna", "divja" ljudstva, ampak ljudstva, ki so se družno začela imenovati "druga", neevropska.

To je izzvalo številne pripombe. Program je bil očitno preveč pokroviteljski, celo ponižujoč, ker ljudi, ki jih proučuje, obravnava kot eksotiko.

Pojavili sta se tudi dve težavi:

- Vse več evropskih znanstvenikov je svoje terenske študije opravljalo v Evropi. V drugih državah – Indiji, Indoneziji, Braziliji, Mehiki – so začele nastajati socialno-antropološke šole, kjer so domači znanstveniki opravljali etnografske študije doma. Postalo je jasno, da se socialna antropologija ne more več definirati kot specializirana znanost o "drugem".
- Druga težava je bila v tem, da antropologi niso imeli več monopola nad študijem oddaljenih ljudstev. Regionalne študije so bile v razcvetu v številnih delih sveta. Kamor koli je etnograf odšel, je moral svoj predmet proučevanja deliti z zgodovinarji, politologi in drugimi strokovnjaki, z lokalnimi znanstveniki. Vse razprave o nezahodnjaških družbah in kulturnih tradicijah so postajale vedno bolj interdisciplinarne. Medtem ko je bil npr. nekoč britanski et-

nograf morda edina avtoriteta glede poznavanja Fidžijcev, je bila zdaj mednarodna skupnost strokovnjakov različnih disciplin.

Vse bolj je bil v ospredju tudi feminizem, ki je ustvaril drugi tok kritik. Socialne antropologe so obtožili, da so zanemarili polovico proučevane populacije ali da so moške vpraševali o stvareh, ki so bile domena žensk. Feministični avtorji so pritegnili pozornost na raznolikosti in modalitete ženskih vlog v celotni vrsti človeških kultur in znotraj ameriške antropologije je feminizem začel sistematično proučevati statusne determinante, utemeljene s spolom. Med tistimi nemočnimi nemimi glasovi, ki jih je etnograf zanemarjal, je bil tudi glas žensk. Med britanskimi antropologinjami so Shirley Ardener, Marilyn Strathern in Henrietta Moore razvile zanimanje za primerjalno proučevanje spola in družbenih ter kulturnih perspektiv žensk. Feministična antropologija je vzpostavila svoje diskurzivno polje, ki je prečkalo Atlantik, in kar je še bolj "zastrašujoče", prestopilo je meje same stroke. Znotraj socialne antropologije pa je feministična antropologija pripomogla k izoblikovanju stališča, da si je disciplina zatiskala oči pred prevlado in izkoriščanjem.

Vojna v Vietnamu (v drugi polovici 60. in v začetku 70. let) je vsem tem kritikam dala dodaten zagon in spodbudila obrat k marksističnim teorijam družbene spremembe. Latinskoameriški pisci so razvili teorijo odvisnosti in zatrjevali, da družbene in kulturne procese v t. i. tretjem svetu v končni fazi izoblikuje svetovni kapitalizem.

Znanje in moč

Said v svoji teoriji orientalizma vzpostavlja odnos med močjo in znanjem, torej med oblastjo in vednostjo, pri tem pa se naslanja na koncept diskurza, kot ga je razvil Michel Foucault.⁴

---

⁴ Foucault, 2004.

Evropska misel naj bi binarni opoziciji Vzhod in Zahod, zatrjuje Said, ustvarila tudi zato, ker je Zahod koncept drugačnega drugega potreboval za oblikovanje in utrjevanje svoje lastne (večvredne) identitete. Identiteta Orienta je bila tako skonstruirana kot negativna inverzija zahodne kulture. Idejo o identiteti, ki temelji na razliki, je Said povzel po Jacquesu Derridaju.⁵ Evropa, ki je sebi pripisala lastnosti racionalnosti, kritičnosti, liberalnosti in modernosti, je morala skonstruirati drugega z ravno nasprotnimi lastnostmi, da je lahko skonstruirala svojo lastno identiteto.

Orientalistični diskurzivni procesi ustvarjajo in gradijo dve kategoriji – Orient in Okcident –, ki ne ustrezata realnosti in sta skonstruirani z namenom, da vzpostavljata in reproducirata obstoječe odnose moči. Kot dokaz za to lahko navedemo dejstvo, da se skozi različna zgodovinska obdobja ti kategoriji nista vedno nanašali na isto zemljepisno območje, ampak se je to spreminjalo glede na spremembe v odnosih moči, še posebno po koncu druge svetovne vojne. Zahod se je razširil še na ZDA, Kanado in Avstralijo, hkrati pa se je s širšega evropskega območja omejil le na območje zahodne Evrope. Tudi Orient se je sprva nanašal na območje od vzhodnega Sredozemlja pa do zahodnim družbam poznanih območij Azije. Kasneje pa je kot posledica zahodnega enačenja z islamsko religijo postal tuja, od Zahoda popolnoma drugačna kulturna sfera. Območje Orienta se je razširilo vse do Maroka. Za opisovanje arabsko-islamskega Orienta je danes pogostejši izraz Bližnji (Srednji) vzhod.

Glavna napaka orientalizma je posploševanje posameznih značilnosti na celotno sicer izredno heterogeno tako geografsko kot tudi kulturno območje, rezultat tega pa je specifična mitska podoba orientalskega sveta. V evropski zahodni misli so se ti najrazličnejši predsodki in stereotipi v delih akademikov, t. i. orientalistov, poja-

---

⁵ Derrida, 1993.

vljali in množili vse do danes. Orientalci, posebno Arabci in muslimani, so v teh stereotipih predstavljeni kot despotski in klanski, kadar so na položaju moči, ter kot zviti, priliznjeni in nezaupanja vredni, kadar so v podrejenem položaju. Predvsem v političnih govorih in v medijih so prikazani kot necivilizirani, nasilni skrajneži (tudi teroristi) in verski fanatiki, ki ponižujejo in zlorabljajo svoje ženske. Ustrezal naj bi jim avtoritaren sistem, mobilizirati pa naj bi jih bilo mogoče le na podlagi verskih, protiizraelskih in protiameriških čustev. Na splošno naj ne bi bili zmožni racionalnega in analitičnega mišljenja, tuja naj bi jim bila tudi praktična organizacija. Vse te domnevne značilnosti ljudi in kultur Vzhoda so zajete v orientalistični ideji, ki je na Zahodu izražena z besedno zvezo "arabska miselnost", ta pa ima negativno konotacijo.

Said je v knjigi z zgodovinsko analizo nastajanja orientalističnega diskurza in prerezom družbenih odnosov med Vzhodom in Zahodom tako v kolonialnem kot tudi v postkolonialnem kontekstu predstavil koncept orientalizma, ki danes pomeni ustrezno teoretsko orodje za opazovanje oz. analizo ozadja nastajanja in ohranjanja razmerij moči, dominacije in imperija. Analizira in reflektira orientalizem, ob tem pa kritizira britanske in francoske intelektualce, ki so sodelovali pri oblikovanju ideološkega in mitskega diskurza ter tako utemeljili moderni orientalizem. Znanost je s tem postala orodje politike za konstrukcijo in interpretacijo Vzhoda (s tem pa tudi Zahoda) ter za upravičevanje zahodnih hegemonističnih teženj. Said opozarja, da "ne gre podcenjevati poenostavljenega pogleda na svet, ki nam ga ponujajo ameriška politična elita in njeni svetovalci /.../ to je le ena stran globalne debate. Na drugi strani je arabska in muslimanska regija zdrsnila v lažji antiamerikanizem, ki kaže zelo malo zanimanja za to, kakšne so ZDA kot družba. Ker so vlade precej nemočne pri spopadanju z ameriško politiko do njih, svojo energijo raje namenjajo represiji in umirjanju svoje lastne popula-

cije.”⁶ Nedvomno je danes kritična analiza produkcije dominantnega diskurza Zahoda o Vzhodu še pomembnejša kot prej, pravi Said.⁷ Pri tem pripisuje posebno vlogo družboslovni in humanistični znanosti, katerih naloga je vsaj razkrivanje, če že ne odpravljanje ideoloških in imperialističnih mitov in stereotipov.

Namesto sklepa

Danes so nekateri antropologi postavili Saidov argument na glavo, ne toliko, da bi mu nasprotovali, ampak da bi pokazali, da je to le del zgodbe. James Carrier⁸ je uredil zbirko z naslovom *Occidentalism - Images of the West*, v katerem avtorji, v glavnem ameriški antropologi,⁹ komentirajo nastanek in uporabo pojma Zahod. Večina avtorjev poudarja, da imajo tudi “orientalci” neka splošna videnja Zahoda, kakor imajo “zahodnjaki” neka splošna videnja Vzhoda. Carrier predlaga, da danes v antropologiji glede na ‘okcidentalizem’ (zahodnjaštvo) obstajajo trije trendi:

- nagnjenost k samorefleksiji,
- naraslo zanimanje za “izumljanje tradicije” (*invention of tradition*) in
- povečana skrb za etnografijo “Zahoda”.

Vsekakor je treba priznati, da je *Orientalizem* ob izidu konec 70. let prejšnjega stoletja dodobra razburkal evropsko akademsko sfero. Razlog za to gre najbrž pripisati tudi dejstvu, da so knjigo nekateri akademiki razumeli kot napad nase, saj je Said v svojem pisanju

---

⁶ Said, 2003.

⁷ Prav tam, 2003.

⁸ Carrier, 1995.

⁹ Jonathan Spencer, Michael Herzfeld, Robert Thornton, Frederick K. Errington, Deborah B. Gewertz, Millie R. Creighton, Jane Nadel-Klein, Deborah Reed-Danahay.

jasno pokazal na soudeležbo evropskih intelektualcev pri upravičevanju zahodnih kolonialnih praks. Njegovo delo je bilo deležno najrazličnejših kritik, enih bolj, drugih manj utemeljenih. Kritiki mu pogosto očitajo teoretično in konceptualno nekonsistentnost, saj v njegovi teoriji večkrat naletimo na različna, nasprotujoča si stališča. Aijaz Ahmad,¹⁰ ki velja za enega od najostrejših kritikov Saidovega orientalizma, opozarja tudi na problematično stališče Saida skozi celotno delo – da je vsa evropska vednost o neevropskih družbah slaba vednost. Pri svojem pisanju je Said namreč zanemaril heterogenost Zahoda in ga prikazal kot homogeno entiteto, ki jo določa le vladajoča ideologija in katere bistvo je zreducirano na negativni pogled na Orient. Ob tem se je znašel na nevarnem robu, da zapade v uporabo enakih mehanizmov, katerih rabo očita orientalizmu in orientalistom.

Ne glede na morebitne pomanjkljivosti Saidove teorije orientalizma je njegov akademski prispevek nespregledljiv. Ali so kritike, ki jih je bila deležna njegova teorija, upravičene, je na tej točki težko presojati. Za objektivno oceno je namreč potrebno obravnavanje celotnega opusa avtorja kot tudi natančno poznavanje vseh konceptov drugih avtorjev, na katere se je Said pri konceptualizaciji orientalističnega diskurza tako ali drugače naslanjal. Z gotovostjo pa lahko rečemo, da mu je uspelo to, za kar so si prizadevali mnogi teoretiki orientalizma. Razvil je dovolj odprt teoretski okvir, ki ga je mogoče aplicirati tudi na druga podobna raziskovalna področja, zato je povsem zaslužen postal temeljni avtor novega polja raziskovanja, ki ga poznamo pod imenom postkolonialne študije.

Postmodernizem je prinesel nova pojmovanja, nove percepcije in drugačne interpretacije realnosti. Velike teorije, v katerih so znanstveniki obljubljali, da jim bo uspelo razumeti svet in ga izboljšati,

---

¹⁰ Ahmad, 2007.

so postale preteklost. Prišlo je novo obdobje, ki je poznalo samo lokalne, kulturno specifične, minljive in delne resnice. Nimamo še globalne kulture niti izoliranih tradicionalnih skupnosti, katerih glavna značilnost naj bi bila, da so drugačne od drugih. Svet je postal policentričen in vse kulture so pluralne, sinkretične in procesualne.

Navsezadnje so vsi sodobni družbeni procesi, tudi odnosi med Okcidentom (Zahodom) in Orientom (Vzhodom), bodisi namišljeni ali pa resnični, vse bolj povezani s procesom globalizacije, ki je vseplošni objekt antropološkega zanimanja.

Bibliografija

AHMAD, A. (2007): "Orientalizem in čas po njem: ambivalenca in lokacija v zahodni metropoli v delu Edwarda Saída". V: *Zbornik postkolonialnih študij*. Založba Krtina, Ljubljana.

CARRIER, J. G. (1995): *Occidentalism - Images of the West*, Oxford University Press, Oxford.

DERRIDA, J. (1993): "Struktura znak in igra v diskurzu humanističnih znanosti". *Literatura*, 6, št. 24-25, str. 63-80.

FOUCAULT, M. (2004): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Krtina, Ljubljana.

SAID, E. W. (1996): *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Studia humanitatis, Ljubljana.

SAID, E. W. (2007): "Pogovor o orientalizmu". V: *Zbornik postkolonialnih študij*. Krtina, Ljubljana.

SAID, E. W. (2003): "A window on the world", *The Guardian*, sobota, 2. avgust 2003. Dostopno na: <http://www.guardian.co.uk/books/2003/aug/02/alqaida.highereducation>.